

AVROPADA DOKTORANTURA TƏHSİLİ İSLAHATI

Aleksandra Bitusikova,*Avropa Universitetləri Assosiasiyasının
baş məsləhətçisi (Belçika, Brüssel)*

*Professor Hamlet İsaخانlının Magistratura, doktorantura və elmi işlər bölməsinə təqdim etdiyi
bu məqalə maraqlı doğurduğu üçün Azərbaycan dilinə çevirib,
geniş auditoriyaya təqdim etmək qərarına gəldik*

Avropada doktorantura təhsili son 10 ildə köklü transformasiyaya uğramışdır. Bu transformasiya bir neçə tələbə cavab olaraq baş vermişdir: qloballaşan iqtisadiyyatda əmək bazarının dəyişən xarakteri, Avropa Birliyinin, Avropanı dünyada biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda gücləndirməyi nəzərdə tutan tədqiqat və təhsil sahəsindəki ümumi proqramı və islahatlar aparmaqla Avropa universitetləri arasında əməkdaşlığı gücləndirə biləcək Avropa ali təhsil sisteminin yaradılması, təhsilin keyfiyyətinin artırılması, tələbələrin və akademik heyətin mobilliyini sürətləndirməyi və məzunların işlə təmin olunmasını qarşısına məqsəd qoymuş “Boloniya prosesi” adlandırılan hökumətlərarası Avropa təşəbbüsü və s.. Boloniya prosesi ali təhsilin davamlı inkişaf tarixinə malik ölkələr, eləcə də 1990-cı ildə kommunizmin süqutundan sonra Avropa cərəyanına qoşulmuş ölkələr də daxil olmaqla iştirakçı Avropa ölkələri tərəfindən idarə olunur.

“Harmonizasiya” ifadəsi, bir qayda olaraq, Boloniya prosesini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Bu ifadə, Boloniya prosesini Avropada təhsil modellərinə və universitet tiplərinin müxtəlifliyinə təhlükə kimi görən elm adamlarını təşvişə salır. Həqiqətən də, Avropanın mədəniyyət, tədqiqat və təhsil ənənələrinin zənginliyi ən yaxşı tələbələrə cəlb

etmək üçün istifadə oluna biləcək vasitədir. Əgər Avropa universitetləri qlobal “istedad uğrunda mübarizə”də nailiyyət əldə etmək istəyirlərsə, onlar əməkdaşlıq və ünsiyyət qurmaq üçün daha yaxşı yollar axtarmalıdırlar.

Doktorantura təhsili Boloniya prosesində ali təhsilin üçüncü pilləsi hesab olunur. Avropada bu, “magistraturadan sonrakı təhsil” (“postgraduate education”), həmçinin tədqiqat təlimi (“research training”) kimi də tanınır. Doktoranturada təhsil almaq üçün qəbul olunmuş şəxslər tələbə yox, “doktorluğa namizədlər” (“doctoral candidates”) adlandırılırlar. Doktorluğa namizədlər tələbələr və işçilərin (və ya hər ikisinin) leqal statusuna malikdirlər. Onlar karyeralarının başlanğıcında “ilk mərhələ tədqiqatçıları” hesab olunur və onlara sosial təminat, sağlamlıq və təqaüdlə bağlı bütün hüquqlar verilməlidir. Avropa universitetləri və nüfuzlu ictimai təşkilatlar doktorluğa namizəd və gənc tədqiqatçıların status və şəraiti üçün kollektiv məsuliyyət daşıyırlar.

Avropada doktorluq dərəcəsi verən 1000-dən çox universitet və ali təhsil müəssisəsi var. Bu istiqamətdə dəqiq statistik məlumatın toplanması, keyfiyyətin dəyərləndirilməsi, müqayisə edilməsi və qitə üzrə doktorluq təhsilinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi bir qədər çətin məsələdir. Avropa Universitetlər Assosiasiyası 2003-cü ildən bəri doktorluq təhsilinin mürəkkəb mənzərəsini bir qədər aydınlaşdırmaq üçün Avropada doktorluq təhsilinin inkişafı barədə məsələləri Avropa universitetləri nümayəndələrinin müzakirəsinə çıxarmağa çalışmışdır. Avropa Universitetlər Assosiasiyası Avropa universitetlərinin nümayəndəsi olaraq, Brüsseldə yerləşən müstəqil təşkilatdır. Onun üzvləri 46 müxtəlif ölkədən olan və doktorluq dərəcəsi verən təqribən 800 universitetdən ibarətdir və bu say hal-hazırda artmaqdadır. Avropa Universitetləri Assosiasiyası layihələr, sorğular, konfranslar və seminarlar vasitəsilə doktorantura təhsili barədə geniş miqyasda beynəlxalq müzakirələrin aparılmasına təşəbbüs göstərmişdir. Təhsil islahatında son inkişaf meyillərinə keyfiyyətin artırılmasına edilən cəhdlər və doktorantura təhsilinin təşkilini bir qədər dəyişməklə Avropa doktorantura təhsilinin cəlb ediciliyinin artırılması

daxildir.

DOKTORANTURA TƏHSİLİNİN TƏŞKİL OLUNMASI

Müxtəliflik Avropa doktorantura təhsilinin təşkilində bir açar sözdür. Əksər Avropa ölkələri və universitetlərində ABŞ üslublu magistratura və doktorantura təhsilini birgə təklif edən bölmələr mövcud deyil. Son zamanlarda isə doktorantura təhsilində fərdi tədris modeli ortaya çıxmışdır ki (həmçinin “master slave” və ya “şagirdlik modelləri” kimi də tanınır), bu da doktorluğa namizəd şəxs və elmi rəhbərin birgə işinə əsaslanır və heç bir xüsusi strukturlu kurs mərhələsini özündə ehtiva etmir. Müxtəlif ölkələrdə və sektorlarda çalışacaq gənc tədqiqatçıların hazırlanmasında bu modelin nə dərəcədə uyğun olması sualı hər zaman aktualdır. Avropada gedən inkişaf xüsusi strukturlu proqramların və magistratura, doktorantura və elmi tədqiqat bölmələrinin inkişafına istiqamətlənmişdir. Avropa Universitetlər Assosiasiyasının sorğusuna görə universitetlər təqribən ənənəvi fərdi modellərlə yanaşı, magistratura, doktorantura və elmi tədqiqat bölmələri haqqında da məlumat təqdim etmişlər.

Magistratura, doktorantura və elmi tədqiqat anlayışı ölkədən ölkəyə, hətta universitetdən universitetə fərqlidir. Müxtəlif adlar, etikətlər və modellər çəşninq yaradır. Lakin Avropada belə bir bölmə özünün məlum administrasiyası, rəhbərliyi və xüsusi fond dəstəyi olan universitetlərin müstəqil qurumudur. ABŞ-da isə magistratura, doktorantura bölməsi doktorluğa namizədlərin, bəzən hətta magistrələrin də daxil olduğu təşkilatdır. Onlar işə qəbul və qəbul imtahanlarının təşkili ilə məşğul olur, kurs və seminarlar təklif edir, ümumi bacarıqları inkişaf etdirmək barədə təlimlər təşkil edir, tələbələrin elmi rəhbər və keyfiyyət dəyərləndirilməsi məsələlərinə məsuldur.

Bu modelə Birləşmiş Krallıq, Niderland, Almaniya və Türkiyədə rast gəlinə bilər. Ümumilikdə Avropada isə doktorantura və ya elmi tədqiqat bölməsi universitet və ya universitetlərarası strukturdur ki, bura yalnız doktorluğa namizədlər daxildir və müəyyən sahə üzrə (məsələn, psixologiya üzrə doktorantura bölməsi) və ya tədqiqat sahəsi üzrə (məsələn, iqlim dəyişikliyi üzrə tədqiqat bölməsi) təşkil oluna bilər. Bu modelə, adətən, bir universitet daxil olur (Finlandiya, Norveç, Danimarka və Niderlandda olduğu kimi). Lakin bu, bir neçə universitetin və ya qeyri-universitet tədqiqat təşkilatlarının yaxın əməkdaşlığı əsasında həyata keçirilir (məsələn, Almaniya da olduğu kimi).

Bu modellərdən heç biri mütləq deyil. Müxtəlif ölkələr və hətta ayrı-ayrı universitetlər təhsil və tədqiqat ənənələrindən, milli qanun və fond şəraitindən asılı olaraq, hər iki modeli qəbul edə

bilər. Avropa ölkələri kimi, Avropa universitetləri də müxtəlifliyini qorumaq istəyir. Avropanın doktorantura təhsilinin fərqli strukturu xaricilərə çəşninq görə görünə bilər. Lakin deviz birdir: “Vahid məqsəd, müxtəlif yollar”.

Magistratura, doktorantura və elmi tədqiqat bölmələrinin dəyərləndirmələrinə görə bu strukturların çoxlu üstünlükləri var. Onlar tədqiqat mühitini stimullaşdırır, gənc və yaşlı tədqiqatçıları bir araya gətirir, elmi rəhbərlərə dəstək olur, aydın prosedurası ilə qəbul prosesini daha şəffaf edir, ümumi bacarıqların inkişaf etdirilməsinə dair və digər məsələlər üzrə treninqlər, keyfiyyət təminatı və monitorinq təşkil edir, beynəlxalq və institutlararası əməkdaşlıq və mübadilə imkanlarını genişləndirir. Son 10 ildə bu cür bölmələrlə işləyən universitetlər artıq struktur və keyfiyyət dəyərləndirilməsinin, iki ildən bir və ya illik hesabatların təqdim olunmasının, tələbələrin sərbəst işləmək imkanlarının yaradılmasının, tədqiqat proqramlarının yenilənməsi üçün şəxsi web saytların hazırlanmasının, elmi rəhbər və doktorantlar arasında, eləcə də geniş tədqiqatçı kütləsi arasında ünsiyyətə asanlaşdırıcı web platformaların yaradılmasının nəticəsi kimi reytingin artdığını görə bilərlər.

Avropada doktorantura təhsilinin müddəti əvvəllər 6 ildən 8 ilə qədər idi. Lakin struktur proqramların və bölmələrin təqdimatı ilə bu müddət azaldılmışdır. Hal-hazırda Boloniya prosesində doktorantura təhsilinin müddəti 3 ildən 4 ilə qədərdir və bu müddət təqaüd və qrant proqramlarının müddətindən asılı olaraq dəyişə bilər. Dərəcəni qazanmaq üçün real müddət 4 ildən 5 ilə qədərdir. Halbuki, bir çox hallarda bu, uzun müddət hesab olunur.

ELMI RƏHBƏRLİK MƏSƏLƏLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Yeni təşkilati struktur doktorantura təhsilinin keyfiyyətinin artırılması ilə əlaqədar bütün sahələrdə, xüsusilə elmi rəhbərlik məsələlərində yeni innovasiyaların ortaya çıxmasına səbəb olur. Doktorantlar və gənc tədqiqatçıları arasında keçirilən milli dəyərləndirilmələr və sorğular elmi rəhbərlik məsələlərinin və yeni standartların inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmişdir. Doktorant, elmi rəhbər və universitet arasında bağlanan müqaviləni (hüquq və öhdəliklər barədə aydın ifadə olunmuş tədqiqat planının da daxil olduğu) yaxşı bir təcrübə kimi göstərmək olar.

Fərdi elmi rəhbərlik kimi ənənəvi modeli tətbiq etməkdənsə (klassik alman nümunəsi “Doktorvater” – “Doktor ata”), bir çox universitetlər bir neçə elmi

rəhbər və ya komanda rəhbərliyini inkişaf etdirməyə üstünlük verir. Bu cür rəhbərlik üçün bir neçə model mövcuddur. Məsuliyyət və öhdəliklərin paylaşdırıldığı çoxsaylı elmi rəhbərlik modelinə iki və ya üç elmi rəhbər daxil olur (onlardan biri baş elmi rəhbər sayılır). Məsələn, bir elmi rəhbər doktorantura təhsilinin inzibati və təlim məsələləri üzrə məsuliyyət daşıyır, digəri tədqiqat prosesinin həyata keçirilməsi ilə məşğul olur, sonuncu qeyri-akademik sahədən, məsələn, sənaye sahəsindən də ola bilər. Doktorant və elmi rəhbər arasında fərqi əlaqənin aspektləri hələ də aktualdır və müəyyən mənada dəyərləndirilməlidir.

Elmi rəhbərlərin davamlı professional inkişafı elmi rəhbərlik məsələlərinin inkişaf etdirilməsində vacib məsələdir. Bir çox Avropa ölkələrində bu cür professional inkişaf mühüm tələb kimi səslənir. Bir çox ölkələrdə yalnız uzun tədqiqat təcrübəsinə malik və yaxşı tədqiqat nəticələri olan professorlar və ya professor müavinləri elmi rəhbərlik edə bilər. Bu cür alimlərin təlimləndirilməsi elə də ağılabatan görünür. Baxmayaraq ki, Birləşmiş Krallıq, İsveç, Danimarka və Finlandiya elmi rəhbərlərin təlimləndirilməsi təcrübəsinə irəli sürür və bir çox universitetlərdə bu cür təlimlər yeni başlayan alimlər üçün bir nömrəli məsələdir. Təcrübəli elmi rəhbərlərin cəlb olunması və onların işinin keyfiyyətinin artırılması üçün universitetlər interaktiv seminarlar və diskussiyalar təşkil edirlər.

Avropa doktorantura təhsilindəki müxtəlifliyi başa düşmək bir qədər çətinlik yarada bilər, lakin fikirləşməliyik ki, bu, bütöv qitənin müxtəlifliyini əks etdirir. Yüz illərlə davam edən inkişafdən sonra Avropada müxtəlif millətlər və mədəniyyətlər mövcud olduğu kimi, təbii olaraq, tədqiqat və təhsilə müxtəlif yanaşmalar da mövcuddur. Qloballaşma erasında Avropa təkə nüfuzlu elm adamlarına və tədqiqat təcrübəsinə güvənib, yerində dura bilməz. O, müasir dünyanın tələbinə cavab verməlidir. Avropada doktorantura təhsilinin islahatı daxili və qlobal inkişaf tələblərinə bir növ cavabdır. Avropa universitetləri bu tələblərə birgə işləmək, əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi etmək və ən əsası, birlikdə güclənməklə cavab verir.

From Academe: Jan-Feb 2009 issue (journal of AAUP)_ American Association of University Professors

**İngilis dilindən tərcümə edən: Leyla Salayeva
Magistratura, doktorantura və elmi işlər
bölməsi**